

JEZIK NAŠIH PRIPOVEDNIKOV

4. Detela

Z Detelom in Kersnikom se je začel v našem slovstvu realizem, z njim je dobil tudi pripovedni jezik novo obliko.

Detela je imel čut za realen jezik in ta ga je obvaroval mnogih knjižnih vplivov in ga silil, da je opazoval jezik onih ljudi, ki jih je v povesti opisoval, t. j. živi ljudski jezik in resnični govor izobražencev. Od knjižnih vplivov je še manj odvisen kot Stritar in Tavčar. Stritar se je zavestno potegoval za ljudsko slovenščino in se dolgo upiral izposojenkam, a nazadnje jih je le precej sprejel, ker jim ni vedel za izvor. Tudi Tavčar jih je nekaj več sprejel, ker je bil od mladosti sredi političnih bojov in je bil že zgodaj sotrudnik in kmalu tudi urednik Slov. Naroda.

Detela je sprejel od pisateljev samo ono, kar se je resnično govorilo ali pa se je že dolgo rabilo v pismenem jeziku. Veliko se ni dal od nikogar vplivati, tudi od Stritarja ne, dasi mu je bil po jeziku najbližji. Do l. 1891 ni rabil niti tistih slovanskih izposojenk, ki jih je pisal Stritar že pred l. 1880, n. pr. laskati, prekiniti, razjariti, prezirljiv, postopati, čitati, blesteč, točen, točnost, razlika. Knjižni vpliv se začne kazati šele po l. 1890, ko se je iz Dunajskega Novega mesta vrnil v domovino in stopil v živejši stik s slov. izobraženci. Toda tudi tu se vidi, da je imel čut za realnost. Nove izraze je sprejemal kasneje in v manjšem številu kot drugi pisatelji te dobe (Tavčar, Kersnik, Mencinger, Trdina) in še tiste, ki jih je začel pisati, je navadno opustil ali pa jih je rabil skupno z domačimi izrazi. Za stalno je zavrgel le malo domačih izrazov. Nove izraze je sprejemal nekaj zato, ker so mu vedno iz povesti in časnikov udarjali na uho, nekaj pa zato, ker so izobraženci nekatere dejansko sprejeli. Ljudskemu jeziku je ostal med vsemi svojimi vrstniki najbliže.

Detela se je pokazal realista v vsem svojem jezikovnem sestavu. Neživih besed in besednih zvez, t. j. takih, ki se nahajajo kot mrtva snov le po besednjakih in slovnica ali kot enodnevnice po časnikih, ni pisal; izjeme so malenkostne. Zato nima v jeziku nič romantičnega, t. j. nenavadnega, izjemnega; zavedal se je, da mora pisati jezik, ki je vsem znan, t. j. splošno sprejeti jezik z normalno slovnico in normalnim besednim zakladom. Zdrav čut, ki ga je imel, ga je obvaroval tudi afektacije, najhujše napake one dobe, ki se je vtepla iz časnikov v znanstveno in pripovedno prozo. V jeziku so se ogibali tega, kar je bilo naravno in nujno, t. j. besed in besednih zvez osrednjih narečij in so namesto njih jemali posebnosti iz vzhodnoslovenskih narečij, iz stare slovenščine in drugih slovanskih jezikov (prim. DS 1933, 421; 1934, 273). Ta pisava je bila navadna — razen pri

Stritarju — pri vseh pripovednikih in se je tudi realist Kersnik ni mogel ubraniti.

Med pisatelji mu je bil najbližji Stritar, ki je v ljudskih povestih pisal resnični ljudski jezik, v povestih iz izobraženih krogov pa zopet ni mogel za njim, ker Stritar v njih ni pisal jezika, ki ga je tedanje izobraženstvo govorilo. Njegovo prizadevanje, da bi čisti ljudski jezik vpeljal tudi v govor izobražencev, ni imelo uspeha. Pokazala se je moč časnikarskega in po tujih jezikih prikrojenega znanstvenega jezika in realist, ki je hotel pisati resničen jezik izobražencev, je moral s tem računati. Sprejeti tudi ni mogel Stritarjevega umetničenja v skladnji. Detela je pisal živo, ljudsko skladnjo, ki je za njegove osebe značilna.

Detela je pisal ljudske povesti v jeziku (frazologiji) svojega rojstnega kraja, t. j. spodnjegorenjskega narečja. Na ljudskem govoru slone tudi njegove zgodovinske in iz izobraženih krogov vzete povesti. Dialektičnih posebnosti ni uporabljal — razen par malenkosti v Malem življenju —, tako je Detela tudi v tem oziru opustil vse, kar je bilo v dotedanjem pripovednem jeziku romantičnega.

Nasproti dotedanjim pisateljem pomeni njegov jezik napredek v slov. pripovedništvu. Otresel se je skoro vsega, kar ni sodilo v njegovo realistično umetnost.

V svojem jeziku se Detela ni morda ravnal po kakih načelih, ki bi mu jih narekovala jezikovna izobrazba. Imel je le naraven dar (čut), ker pa tega daru ni izobraževal, ga je včasih zapustil. Da bi bil mogel ločiti v vseh primerih realne besede od nerealnih, za to bi bilo treba posebnega jezikoslovnega znanja. Od tedanjih prisateljev ni nihče vedel, da za isto dejanje ali isti pojem rabi zdaj domačo besedo, zdaj izposojenko, ki se je iz časnikov vrnila v umetnostni jezik. Da pravega pomena mnogim slovan. izposojenkam tudi Detela ni vedel, dokazuje pogostna napačna raba takih sinonimov.

V 50 letih, v katerih je pisal, se je Detelov pripovedni jezik spremenil, toda ne toliko kakor pri večini pisateljev te dobe. Dolgo ga ni premotil novi jezik, ki se je širil iz časnikov med izobražence.

Do l. 1891 je raba tistih slovanskih izposojenk, za katere imamo sami dobre izraze, malenkostna. V Malem življenju (1882) ima nekaj več takih izrazov: šepniti, čin, vest, priroda, povod; nekaj jih moramo zarezati na rovaš tedanje afektacije: idem, karati, ostaviti, roditelj, nego, lanec, posel. Toda pomembno za realista Detela je, da se je nekaterih že v naslednjih povestih otresel in piše domače izraze: dejanje, novica, narava ter izraze iz osrednjih narečij: grajati, starši, kakor, veriga, opravek; ostalih izrazov (šepniti, povod, ostaviti, idem) pa se ni nikoli otresel in jih je pisal do zadnjega. S povestjo Pegam in Lambergar (1891) se začne število izposojenk množiti. Tu naletimo prvič na izraze: opasen, znak, postopati, smatrati, razjarjen, dirniti, laskati, skromen (človek, skromno kosilo), vojniki, vojna. Doslej je v vseh povestih rabil namesto njih domače izraze. Toda med novimi

izrazi je treba poslej delati razloček. Nekatere (opasen, skromen, postopati, znak) je rabil le redko in je še slej ko prej pisal po domače: nevaren, boren (boren kruhek, Rodoljubje na deželi 1908, 340) v drugem pomenu: ponižen, pohleven (pohlevna ženica, Delo in denar 1910, 6; Metka je bila vedno tako ponižna in pohlevna, Trojka 105 — za skromen); ravnati, znamenje. Nekatere je rabil odslej pogosteje (razjarjen, dirniti, laskati), toda zraven njih je rabil še tudi domače izraze za isto dejanje (razkačen, zadeti, ga je neprijetno zadelo ali ganilo, dobrikati se). Ostale (smatrati, vojniki, vojna) pa je odslej redno rabil in je čisto opustil domače izraze, ki jih je pisal v prejšnjih povestih, n. pr. Srečnega se je štel (poslej smatral), da jo je mogel oteti iz grofovih rok, Veliki grof 205), vojščak, vojska. V povesti Gospod Lisec (1894) je na novo vpeljal izraze: strokovnjak, strokovnjaški, svojstvo, možen, opozoriti, vendar je tudi poslej še pisal po domače: izvedenec, izveden (mati je pregledala z zvedenim očesom hišo in hleve in pode, r. t. 2), lastnost, mogoč (To ni mogoče, ni mogoče, »Saj je še kaj drugega mogoče,« je dejal župan, r. t. 113), opomniti (Lisec je takoj hudobno opomnil, da je prišel meni na pomoč, 100; hči ga je opomnila, naj odloži orožje, če hoče v krčmo, Pegam in Lambergar, 33); izraz opozoriti, ki ga je tu prvič vpeljal (Tone ga je opozoril, da ima žito zrelo, 48; ko ga je opozoril Matevž, 59), so skovali naši časniki, kmet še danes govori po starem: opomniti. V Trojki (1897) srečamo prvič nove izraze: prezirljiv, razlika, posledica, obitelj, pušiti, pa kakor da je sam čutil, da niso za realista, jih je po parkratni rabi (obitelj je sploh samo enkrat zapisal) opustil in pisal zopet skoro do zadnjega po domače: zaničljiv, razloček, nasledek, rodbina, kaditi. V povesti Rodoljubje na deželi (1908) se prikažejo tile novi izrazi: točen, prekiniti (je prekinil tišino davkar, 7), ogorčen, razprava, razpravljati, uvaževanje, pojav. Namesto nekaterih (točen, razpravljati, uvaževanje, pojav) je rabil še po večini slov. izraze: natančen (mora postaviti natančno bilanco izgube in dobička r. t. 387), obravnavati (obravnavajo dnevne dogodke r. t. 341; adjunkt se drži kakor pri obravnavi pri sodišču 6), premislek (načrt in ponudba sta se mu zdela vredna premisleka, Delo in denar 332; Tolažila se je s premislekom, da tako hud ne more biti, Svetloba in senca 1916, 75; drugod pravi za isti pojem: Cili so se zdele Andrejeve besede uvaževanja vredne, Tujski promet 114; Sinovi razlogi so se zdeli očetu uvaževanja vredni, Sošolci 1911, 50), prikazen. Izraza prekiniti in ogorčen pa sta poslej skoro izpodrinila domače izraze pretrgati (doslej je samo tako pisal: glasen smeh vseh gostov pretrga navdušeni govor, Kislo grozdje LZ 1883, 41; govor je pretrgal gospod Filip, Veliki grof 459; morali so pretrgati sejo, Pegam in Lambergar 76; je pretrgal razgovor, Tujski promet 1912, 6; nista pretrgala prijateljskih vezi, Sošolci 48) in razkačen. Doslej so bili vsi Detelovi junaki razkačeni, od l. 1891 dalje razjarjeni ali razkačeni, poslej pa so samo še ogorčeni (shr.) ali razjarjeni (rus.), razkačen ni nihče več: dokaz, da je tudi

Detela s časnikarji vred pozabil, kakšni so bili prej ljudje v enakem položaju. Povest Delo in denar (1910) je prinesla naslednje nove izraze: usoditi se, prišchediti, vzduh, žigosati, razkošen; razen zadnjega je Detela sam vse takoj opustil in pisal le: upam si, varčevati (r. t. 56 in pogosto), zrak, šibati; pri razkošnosti (bogadini hočejo živeti razkošno 337, 338 r. t.) pa je že pozabil, da jo je doslej imenoval po slov. potratnost (kajti je prešlo v 15. veku iz mest potratno življenje na gradove, Pegam in Lambergar 20; da bi mogel streči grajščak svoji potratnosti r. t.; lakomnost in potratnost sta ugonobili rimsko državo 21; srbohrvaščina nima tega izraza in govori po svoje: razkošnost). Nekatero izraze je začel rabiti zelo pozno (Tujski promet, 1912: ji je zaupal tajnosti gosposke družbe, 39; doslej in tudi še poslej ima dom. izraz skrivnost: »trgovska skrivnost,« govori ravnatelj tovarne, Delo in denar 332; bolešno vleče sapo Gašper 66). Za nekatere pojme je rabil do zadnjega samo domače izraze: naključje, maščevanje, krdelo, ravnanje, brati, branje (čitati je začel šele v povesti Vest in zakon 1926), sniti se itd., za slučaj, osveta, tolpa, postopanje, sestati se. Detelova pisava nam kaže, kako bomo počasi izgubljali slov. besede in jih nadomeščali z drugimi slovanskimi, zlasti s srbskohrvatskimi, ne da bi se pisatelji tega zavedali.

Napak glede nerealnega besednega zaklada ni veliko. Nove besede ni skoval nobene; iz besednjakov in časnikov je vzel le malo izrazov.

Iz Janežičevega nem.-slov. besednjaka iz l. 1867 je vzel izraze: čarodelstvo, kar je rabil samo enkrat v Velikem grofu, 130; blagovitost s. v. Wohlstand, kar je rabil v Sošolcih, 6 in v Tujskem prometu. V vseh povestih pa je rabil izraza zloradost in zlorad, Schadenfreude, -froh: zlorade oči so sledile vozu, Prihajač 20, 35; pregrešna zloradost se ga je polastila, Veliki grof 200 itd. Izraza živita samo v besednjakih in sta samovoljni tvorbi Murkovi iz l. 1833 (nem.-slov. del). Murko je dobil pri Vuku 1818: zlorad m. der Schadenfroh (samostalnik!) in je iz tega samovoljno naredil pridevnik zlorad in iz tega izvedenko zloradost; izrazov v tej obliki ne pozna ne ruščina, ne cerkvena slovanščina, ne srbohrvaščina. Napako (zlorad) in izpeljanko (zloradost) je iz Murka prepisal Janežič in oboje je ostalo v slov. besednjakih (Cigale je spoznal po Vuku 1852, da je pridevnik zlorad napačen in ga ni sprejel; pri zloradost je pa zagrešil napako: serb. und russ. zloradost). Iz Murka je prepisal napako tudi Mažuranić v nem.-ilir. rečniku 1842 in iz njega sta šla oba izraza v večino srbskih in hrvatskih besednjakov (Šanta 1847, Veselić 1854, Popović, Filipović itd.). — Iz Levstikovega Nauka slov. županom 1880 je vzel tudi nekaj izrazov: postavec der Kasten, kar v povestih pogosto rabi; radovoljnik (Prihajač, Pegam in Lambergar itd.).

Iz časnikov ima samo izraz zlodejstvo, ki ga je rabil samo enkrat (Novo življenje 1882, 708). Izraz je rabil v tem času Slov. Narod; beseda je ruska in pomeni to kar shr. zločin, sl. hudodelstvo.

Še manjši vpliv so imeli nanj pripovedniki. Samo v Malem življenju je rabil enkrat znano Tavčarjevo poljansko besedo vršina: hiti na vršino (586).

Detela se je jezikovno vedno bolj čistil. Z vsako povestjo se je bolj oprašal običajnega knjižnega jezika in se poglobljal v ljudski jezik; tudi jezik izobražencev ima vedno bolj žive in močne ljudske izraze. V poslednjih povestih je po Škrabčevem nauku začel rabiti celo nedoločni člen (en), kakor ga govori ljudstvo: en človek je prišel.

Nekoliko je napredoval tudi v umetnostnem jeziku. V starejših povestih piše včasih znanstveni jezik, zlasti v pripovedovalnem (kronističnem) delu povesti in tam, kjer podaja mišljenje nastopajočih oseb. Pisatelj pač sme rabiti v pripovedovalnem delu znanstveni jezik, t. j. izraze, ki so za znanstvene stroke na novo ustvarjeni in so ljudstvu neznani, ne sme pa tega storiti v objektivnem delu povesti, kjer mora pisati jezik, v katerem govorijo in mislijo osebe, ki v povesti nastopajo. Znanstvene izraze piše strokovni pisatelj (znanstvenik, časnikar itd.), umetnik jih sme rabiti le v toliko, kolikor so prodrli med ljudstvo in so postali del njegovega jezika; strokovni izrazi, ki so mu neznani, nimajo zanj vsebine.

Takih izrazov je pri Detelu v prvih povestih precej, pozneje jih je vedno bolj opuščal, toda popolnoma se jih ni otresel in je tudi še v poznejših povestih v dialogih in predstavah preprostih ljudi več znanstvenih izrazov. Našteti hočem nekaj zgledov iz poslednjih povesti. Tujski promet (1912): Tako sta čakala gospodar in gospodinja pametnega povoda in se jezila. Da bi vsaj osornost in nezaupnost izzvala odpor (83, odpor izzvati — je izraz iz fizike). Svetloba in senca (1916): Ravno ona ga je poboljšala, kar jo je navdajalo s posebnim ponosom zlasti zdaj, ko so izgubila ob mrtvaškem odru fantovska junaštva v njenih očeh ves sijaj (39; Jerica, kmetsko dekle, ne pozna v svojih predstavah podob, ki jih izražata ponos ter sijaj). Celó Tetreva ni bilo zraven, tako da je bil skoro užaljen. Samo to bi bil pripravljen izpričati, da tega in onega ni bilo o dotičnem času na licu mesta (r. t.; kmet ne govori o dotičnem času, še manj pa: na licu mesta, kar je hrvatski sodni izraz, preveden po lat. in facie loci). »Miha mu ne gre iz glave,« si je mislila Jerica. Razlagala si je to z rahločutnostjo, ki se sicer spominja umrlega prijatelja, a noče pokazati svetu nežnega čuvstva (47; nežno čuvstvo ne živi v predstavi kmet. dekleta). »Ti ne veš, kaj je vojna!« (se pogovarjajo otroci; 102; med vojno in vojsko se dela razloček le v lat. šoli za bellum in exercitus). Vest in zakon (1926): Zopet se je prepričal France, da je njegova nevesta vzor plemenitosti (34; kmetski fant ne vé, kaj je vzor, čeprav sliši v cerkvi o njem). Kaj je pomagala materi zavest, da je gmotnih skrbi rešena (76; kmetska mati nima gmotnih skrbi). »Jaz imam pravico in povod« (33, tako govori kmetski fant; Detela ruskega izraza povod sam ni razumel in ga rabi v svojih povestih v štirih pomenih: namen, razlog, vzrok, prilika).